

УДК 81'271.12

DOI: 10.31471/2304-7402-2019-2(54)-79-87

**СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ІНШОМОВНОГО
В СУЧАСНІЙ НАФТОГАЗОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ “ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО СЛОВНИКА
МОРСЬКИХ НАФТОГАЗОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ”)**

І. В. Магрицька

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
кафедра філології та перекладу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15*

У статті досліджено кількісний склад власне українських та запозичених номенів у нафтогазовій термінології, визначено основні мовні джерела наповнення термінології нафтогазової промисловості, окреслено негативні наслідки впливу іншомовних слів на розвиток галузевого словника, наведено аргументи на користь творення і використання питомих відповідників до запозичених термінів.

Ключові слова: *нафтогазова термінологія, власне українські найменування, запозичена лексика, статистичний аналіз, кальки, способи словотвору, гібридні утворення, словник нового типу, нормалізація словника.*

Мовно-професійна компетентність майбутніх фахівців нафтогазової сфери безпосередньо пов'язана з проблемою нормалізації галузевої термінології, розв'язати яку неможливо без дослідження співвідношення в ній національної та іншомовної складових, а також без аналізу процесів і змін, що відбуваються в цій лексико-тематичній групі під впливом мовних та позамовних чинників.

Сучасна нафтогазова термінологія розвивається відповідно до міжнародних стандартів, в активний обіг входять інтернаціональні терміни, вживані в більшості розвинених мов світу. Але питання, наскільки доцільно активно використовувати іншомовні елементи в цій терміносистемі і чи не варто творити національні відповідники запозиченим словам на основі питомої лексики, залишаються актуальними і в наш час.

Виявлення питомих та інтермовних компонентів у науковій термінології є основним завданням сучасного теоретичного термінознавства. Ця проблема привертає увагу вітчизняних учених ще з часів формування української літературної мови. Її вирішенню присвятили свої праці І. Огієнко, О. Потебня, С. Смаль-Стоцький, М. Жовтобрюх, Ю. Жлуктенко, С. Семчинський, Л. Симоненко, П. Селігей, І. Кочан та ін. С. Дорошенко в дисертаційному дослідженні проаналізувала особливо-

сті формування і функціонування української термінології нафтогазової промисловості [3].

Метою нашої розвідки, яка є одним із напрямків опрацювання кафедральної науково-дослідної теми «Полілінгвальні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців нафтогазової галузі в контексті освітньої євроінтеграції», є дослідження кількісного співвідношення власне українських і запозичених найменувань у нафтогазовій термінології, окреслення напрямків нормалізації національної наукової терміносистеми на сучасному етапі її розвитку.

Мета роботи зумовлює необхідність вирішення таких практичних **завдань**: здійснити статистичний аналіз власне української та запозиченої лексики в нафтогазовій термінології; визначити основні мовиджерела поповнення словникового складу нафтогазової терміносистеми; окреслити зовнішні та внутрішні чинники функціонування досить великої кількості іншомовних термінів у цій сфері; з'ясувати, позитивно чи негативно впливають іншомовні слова на розвиток національної нафтогазової термінології; навести аргументи на користь надання переваги у використанні власне українських відповідників над запозиченими термінологічними номенами.

Проблеми творення, впорядкування і стандартизації наукової термінології є об'єктом уваги українських мовознавців починаючи, з другої половини ХІХ ст.; спеціальна термінографія нафтової промисловості бере свій початок з часу зародження цієї інженерної галузі (кінець ХІХ ст.). «Словар технічних виразів», уміщений у трьох випусках «Збірника природничо-технічної секції» Київського українського наукового товариства (1911-1915 рр.), містить певну кількість термінів, які стосуються нафтодобування: *вал, википки нафтові, водозбір, гірська порода, горотвір, дистильована вода, поклад, покладовинне, помпа, помпа відсередкова, помпа годуюча, помпа смокова, помпувати, пристрій, простягання шарів, розчин, ропа, хлипавка* [2, с. 168].

Назвемо відомі на сьогодні лексикографічні праці, видані за часів УНР, УРСР і держави Україна, в яких зафіксовано українські терміни нафтогазової промисловості: «Технічна термінологія. Гірництво» за редакцією Т. Секунди (1919), «Словник геологічної термінології (проект)» акад. П. Тутковського (1923), «Словник гірничої термінології (проект)» П. Василенка та І. Шелудька (1931), «Російсько-український геологічний словник» (укладачі С. Головащук, І. Соколовський; 1959), «Російсько-український гірничий словник» (укладачі О. Ковшуля, М. Гармаш, М. Зільман; 1959); «Російсько-український нафтогазопромисловий словник» (укладачі В. Бойко та ін.; 1992), «Англо-українсько-російський словник із нафтогазопромислової справи» Ю. Бугая (2000), «Російсько-український термінологічний словник із нафтопромислової справи» (укладачі О. І. Акульшин, О. А. Акульшин, В. Кучеровський; 1998), «Англо-український нафтогазовий словник» (укладачі Р. Яремійчук,

Л. Середницький, З. Осінчук та ін.; 1998), довідник «Буріння свердловин» у 5 томах (укладачі М. Мислюк, І. Рибчич, Р. Яремійчук; 2002-2003), «Енциклопедичний словник морських нафтогазових технологій: українсько-російсько-англійський» (укладач І. А. Франчук; 2003).

Джерельною базою нашого дослідження слугуватиме остання з наведених лексикографічних праць [4].

У передмові до «Енциклопедичного словника морських нафтогазових технологій» (далі – Словник) зазначено, що він «призначений для фахівців, які працюють у галузі розвідування морських нафтогазових родовищ, буріння свердловин, видобування нафти і газу, їх транспортування на сушу... Автори виконали величезну копітку роботу, відібрали і подали найважливіші номени, що стосуються спорудження бурових установок, водолазних робіт, платформ, підводних камер, кораблів, суден, будівельних робіт, які виконуються на морі» [4, с. 6].

Розробники Словника зауважують, що при його укладанні вони використовували як термінологічні джерела, так і літературні твори. А при доборі українських еквівалентів брали до уваги поширеність термінів в українських наукових текстах [Там само].

Словник складається з двох частин: перша – основна частина – це власне українсько-російсько-англійський тлумачний словник, до реєстру якого ввійшло близько 10 тисяч термінів (однослівних найменувань і словосполучень), друга – термінологічний покажчик англійських слів, який, за задумом авторів, має полегшити пошук їх українських або російських відповідників.

В окремих словникових статтях подано синоніми до термінів – реєстрових слів. Полісемічні лексеми деталізовані тлумаченням кожного терміна-омоніма.

За нашими спостереженнями, термінів-монолексем у Словнику значно менше, ніж аналітичних найменувань. Вони представлені переважно іменниками (*десорбція, лагуна, стовп*), подеколи – прикметниками (*крихкий, первинний, самохідний*), дієприкметниками (*зливний, ліквідований, пришвидшений*) та інфінітивами (*екстраполювати, занурювати, ліквідувати*).

Дво- і багатокомпонентні номени виражені, як правило, підрядними словосполученнями – субстантивними (*висота абсолютна, перспективи розвитку нафтової промисловості, метод розв'язування задач припливу до групи свердловин у пласті з віддаленим контуром живлення*), рідше – вербальними (*зменшувати дебіт свердловини, обробляти свердловину кислотою, переводити в газоподібну форму*), а також поодинокі представлені описовими конструкціями (*тиск газу, що надходить; той, що перебуває під напругою; спалювання газу, що відбирається на гирлі свердловини*).

Опорні слова дво- і багатослівних номенів, як правило, виконують у Словнику роль реєстрових компонентів, оскільки саме вони станов-

лять семантичне ядро словосполучень. Тому об'єктом нашої уваги при підрахунку кількості власне українських і запозичених слів у таких термінах слугуватимуть їх реєстрові лексеми.

Виняток становлять назви галузевих установ, підприємств або їх підрозділів, товариств та організацій: *Американська асоціація геологів-нафтовиків; виробничий відділ буріння й освоєння свердловин; Державна геологічна служба України; Державний комітет з нагляду за безпечним веденням робіт у промисловості з гірничого нагляду в галузі використання та охорони надр; Дет Норське Верітас; Європейський комітет водолазних технологій; Національна асоціація інженерів корозії*), а також деякі інші словосполучення, які в нафтовидобувній термінології можна вважати лексикалізованими, а тому – стійкими, нерозкладними: *допоміжний дистанційний пульт керування; єдині норми виробітку; єдині норми часу; захисне вимкнення електрообладнання автоматичне; метеорологічний нагляд і контроль; механічна міцність гірської породи; рухома ділянка фронту нафтопровідних робіт; циркуляційна система*. У таких словосполученнях опорні слова не є реєстровими, але саме вони будуть предметом нашого дослідження.

Здійснений нами статистичний аналіз термінів у Словнику показав, що вага національних слів у ньому становить 55,9 відсотків, запозичених – 38 %, таких, що складаються з національних та іншомовних елементів – 6,1 %.

Національні терміни представлені передусім питомими лексемами, які виникли на українському мовному ґрунті. Серед них є слова, що вживаються й поза термінологічною системою: *башта, безпека, будівлі, важіль, вапно, виснаження, вміст, водоймище, гирло, гойдалка, джсерело, ділянка, зразок, кут, лужний, мастило, мережа, мул, одяг, пальне, паля, рух, склепіння, споруда, спостереження, схил, терези, тиск, угода, швидкість*; термінологічні афіксальні утворення: *вимикач, відвантаження, запобіжник, облаштованість, облицювання, олужнення, паливо, пальник, перевантаження, переріз, перемішувач, подовжувач, сповільнювач, скраплювач, тужавіння, уловлювач, штовхач*; а ще – термінокомпозиції: *водовіддільник, жароміцний, кулькопідшипник, нутромір, піногасник, повітропровід, скловолокно, теплоємність, якоретримач* тощо.

До національних термінів прийнято зараховувати також лексичні одиниці, які ввійшли до складу нафтогазової терміносистеми в різні періоди її становлення і створені на основі слів, що існують в українській мові або є дуже давніми запозиченнями з інших мов, які сягають корінням індоевропейської та спільнослов'янської доби і є надбанням загальнонаціональної мови: *амбар, величина, вертлюг, вкладиш, втулка, дуга, ємкість, заглушка, зазор, запас, канавка, лапа, мішалка, налив, насос, обвал, об'єм, область, оправка, осадка, основа, очистка, патрубок, передача, перемичка, петля, площадка, подушка, повзучість, поло-*

мка, проходка, розпірка, розтруб, хвостовик, частота, юбка. Утворені вони шляхом термінологізації загальноживаної лексики.

Ми погоджуємося з твердженням С. Дорошенко про те, що до складу нафтогазової наукової термінології ввійшло чимало невмотивованих і таких, що не відповідають нормам сучасної української мови, калюк російських слів, які функціонують разом із українськими термінами або навіть замість них [3, с. 16]. Дослідниця пояснює це тим, що терміни не завжди можуть перекладатися з однієї мови на іншу як звичайні слова, і пропонує оптимальний шлях перекладу термінів: «поняття – український термін» незалежно від того, з якої мови здійснюється переклад. Тобто в основі перекладу повинен лежати аналіз властивостей нового поняття і відображення їх в українській назві. Якщо ж у запозиченому термініві відображено найважливішу ознаку поняття, то доцільно перекладати термін як звичайне слово. При цьому до вибору відповідного терміна треба ставитися дуже обережно, глибоко вивчаючи його етимологію [Там само].

Є такі калюки і в аналізованому нами Словнику. Термінологічне словосполучення *область нафтогазоносна* (с. 153), що є аналогом рос. *нефтегазоносная область*, правильно було б уживати з опорними словами *ділянка* або *зона*, семантика яких цілком відповідає цій науковій царині. Слово *площадка* ‘морська основа під бурову’ (с. 172), що є калюкою рос. *площадка*, доцільніше було б замінити лексемою *майданчик*. Замість терміна *зazor регульований* у значенні ‘відстань між двома поряд розміщеними деталями’ (с. 80), скалькованого з рос. *зazor регулируемый* (англ. *adjustable clearance*), слід уживати термін *проміжок*, який є питоמו українським і повністю вмотивованим.

Буквалізми *башмак* ‘труба; колодка; упирач’ (с. 28) *масло* ‘в’язка рідина, що запобігає іржі’ (с. 127), *юбка (упорна)* ‘сталева основа спеціальної конструкції, встановлена на нижньому боці кесона гравітаційної платформи або інших споруд, які спираються на дно’ (с. 256) пропонуємо замінити відповідними власне українськими номенами *черевик*, *олива*, *острішок*.

За нашими спостереженнями, у Словнику зафіксовано чимало слів, утворених афіксальним способом за скалькованими з російської і не властивими українській мові словотвірними моделями, зокрема такими, як:

– безсуфіксні іменники та іменники з суфіксом -к- на позначення процесу дії: *вивіз* – треба *вивезення*, *доставка* – *доставляння*, *настройка* – *настроювання* (або *налагодження*, *налаштування*), *розвідка* – *розвідування*, *розробка* – *розроблення*; щоправда, є в Словнику й нормативні для української мови утворення: *блокування* (рос. *блокировка*), *намотування* (рос. *намотка*), *стикування* (рос. *стиковка*), *укладання* (рос. *укладка*);

– активні дієприкметники з суфіксами -уч- (-юч-): *дія зрізаюча*,

керуючий буровою установкою, плаваюче днище, поворотно-сколююча дія, пристрій ущільнюючий, пульсуюче напруження, реєструючий, система дублююча, стискаючий, шестірня ведуча, шнур детонуючий; до деяких російських активних дієприкметників автори Словника змогли віднайти правильні українські відповідники: баржа самоподнимающаяся – самопідіймальна, залегающий – залеглий, сито вращающееся – обертове, скручивающий – скручувальний, направляющая – напрямна, находящийся под напряжением – той, що перебуває під напругою, несущий нагрузку – навантажений.

Аналізоване лексикологічне джерело містить чимало іншомовних термінів, які за своїм походженням різняться численними мовами-джерелами. Процес наповнення словникового складу нафтогазової термінології відбувався як безпосередньо, так і посередництвом інших європейських мов (англійської, німецької, французької, польської).

У Словнику переважають запозичення з латинської мови: *абразія, абсорбер, агломерат, арматура, ацетилен, бензин, галеніт, десорбер, інтервал, капсула, коагулянт, колектор, комплекс, конденсат, консерванти, літораль, люмен, магістраль, маніфест, мембрана, мензула, міцели, норма, об'єкт, перфоратор, протектор, пульт, ротор, сепаратор, сигнал, стабілізатор, торпеда, транспорт, фактор, флюїд, цистерна.*

Грецьких запозичень дещо менше: *абісаль, автомат, адіабата, аератор, азбест, алеврит, аналіз, аніон, антикліналь, асфальт, атмосфера, база, вулкан, газ, генезис, геофізика, гіпс, діапазон, інжектор, каустик, колоїд, літр, механізм, міоцен, нафта, нітрати, океан, параметр, полімери, синергізм, скафандр, технік, цикл тощо.*

Серед термінів французького походження фіксуємо такі: *балон, басейн, браслет, бригада, бюро, гудрон, дебіт, екран, експертиза, естакада, жилет, зонд, каптаж, каротаж, кесон, консоль, контроль, контур, корсет, костюм, макет, манжета, маркер, машина, метан, мінерал, модель, монтаж, морена, наркоз, пік, платформа, плунжер, помпаж, понтон, порт, профіль, режим, резервуар, реле, рельєф, ремонт, ресурс, ситуація, тампонаж, сільфон, траншея, турбіна, фасад, фільтр, флот.*

Англійська мова стала джерелом для творення таких термінів: *акр, акрофут, атол, байпас, барель, белман, бентоніт, бункер, бустер, буфер, дарсі, дисплей, економайзер, інженіринг, кліренс, таксвел, менеджер, ніпель, ноу-хау, овершот, пакер, пірс, сайклінг, скруббер, спайдер, спотинг, стандарт, стингер, танкер, тендер, терміналь, фут, шельф.*

Запозичення з німецької мови представлені термінами: *бухта, варта, верстат, гак, демпфер, домкрат, дюкер, дюна, керн, клапан, кокс, кронштейн, ленікс, лінза, маркшейдер, масштаб, реєстр,*

стелаж, фланець, цанга, шахта, шкала, шлам, шланг, штабель, штанга, штатив, штуцер, шурф.

Низку термінів запозичено з інших мов – голландської: *баласт, буй, буксир, ватерпас, дамба, мідель, муфта, пеленг, стренга, таль, трос, трюм, шкентель, шків, шлюпка*; італійської: *аварія, лагуна, фірма, фонтан*; арабської: *азимут, калібр, надир*; ісландської: *гейзер*.

В аналізованій словниковій системі понад 6% так званих гібридних утворень [6, с. 177] – термінів, що виникли внаслідок деривації від іншомовних основ за допомогою питомих словотворчих формантів: *абразивний, артезіанський, атмосферний, блокування, буксирування, вантажність, герметичний, горизонтальний, дебаластування, дизельний, дисперсний, дозування, знешламлення, еквіпотенціальний, екстраполювати, ефективність, змонтований, ізольований, калібрування, коронка, лінійний, майстерня, мікротурбулентність, моторний, номінальний, обпресування, перебазування, перфорований, пластичність, позиціювання, продуктивність, регулярний, резервний, релаксаційний, свабування, тангенціальний, фонтанування, центрувати, циркуляційний, швартування, шельфовий, штуцерний* тощо.

До цієї групи ми відносимо також терміни-композиції, утворені шляхом складання запозичених та питомих основ (із можливою афіксацією): *автоколивання, агент-наповнювач, аерогазмазйомка, аеромагнітний, бетономішалка, буй-сховище, буй-хвилемір, верстатомісяць, витратометрія, вібросито, водонафтонасиченість, водотоннажність, газовилучення, газовміст, газонафтопрояв, газосушиник, гелеутворення, гідрозамок, гідророзрив, електрозапалювач, електророзвідка, звуколокатор, каверномір, керневідбірник, корозійностійкий, мікрохвиля, нафтогазоводоносність, нафтопромисел, нахилометр, пакер-пробка, перехідник-амортизатор, підсилювально-фільтрувальний, платформа-супутник, радіорубка, терморозклад, турбобур, цементомішалка* та ін.

Спостереження за фактологічним матеріалом дозволяє нам зробити висновок про надмірний обсяг лексичних одиниць з інших мов у цій терміносистемі та відсутній брак термінів, утворених на власному мовному ґрунті.

Воно й не дивно, адже українська нафтогазова термінологія, з огляду на певні історичні обставини, впродовж тривалого часу, передусім у радянський період, розвивалася неповноцінно. Головна причина цього явища – бездержавність українського народу, а відповідно, і відсутність стратегії розвитку української термінології (не лише нафтогазової), оскільки заперечувалось самостійне функціонування української мови як такої.

Інша причина – могутній вплив на українську мову російської, її домінування в усіх сферах суспільного життя, зокрема і науково-

технічній, калькування не лише слів-росіянізмів, а й російських словотвірних засобів (див. вище) і навіть цілих синтаксичних конструкцій, напр: *скидання промивальної рідини з вибуреною породою* (с. 217) – рос. *сброспромывочной жидкости с выбуренной породой* (англ. *returnsdumping*); *скупчення нафти у вигляді покладу над перфорованою зоною стовбура свердловини* (с. 218) – рос. *Скопление нефти в виде залежи над перфорированной зоной ствола скважины* (англ. *atticaccumulation*), *частка нафти в продукції свердловини на даний момент часу об'ємна* (с. 251 – рос. *доля нефти в продукции скважины в данный момент времени объёмная* (англ. *oilholdup*). Подеколи буквально перекладені терміни призводить до небажаної для термінологічної системи тавтології, як от: *ланка ланцюга* (с. 119) – рос. *звено цепи*; *наповнення повне* – рос. *Наполнениеполное* і появи таких мовних «монстрів», як *опадконакопичення* (с. 155) – рос. *осадконакопление* і под.

Не викликає сумніву, що основу кожної природно сформованої терміносистеми повинні становити не запозичення, а власне національні слова [7, с. 21]. Тому одним із першочергових завдань словників нового типу має бути «відновлення українськості української наукової термінології» [1, с. 96]. Запозичення ж з інших мов, на думку Д. Лотте, – це найлегший, порівняно з іншими, спосіб побудови термінології [5, с. 259].

На жаль, відділ наукової термінології у складі Інституту української мови НАН України (створений у 1978 р.), який традиційно був координатором роботи в галузі української наукової термінології та основним органом у справі її нормалізації тауніфікації, був ліквідований на початку 2016-го року. [8, с. 17]. Тому гармонізувати галузеві термінологічні системи на національних засадах покликані авторські колективи при галузевих вишах, у яких на рівних співпрацюватимуть високодосвідчені фахівці-науковці та лінгвісти-термінологи.

Література

1. Гриценко П. Термінологічний словник сьогодні / П. Гриценко // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К.: Інститут української мови НАНУ, 1996. – С. 96–99.
2. Дорошенко С. З історії лексикографічного опису українських термінів нафтогазової промисловості / С. Дорошенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – № 620: Проблеми української термінології. – С. 167-172.
3. Дорошенко С. М. Формування та розвиток української термінології нафтогазової промисловості [Текст]: Автореферат дисертації на здобуття ступеня кандидата філологічних наук: 10.02.01 / С. М. Дорошенко. – К.: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 22 с.
4. Енциклопедичний словник морських нафтогазових технологій: (Укр. – рос. – англ.) / уклад.: І. А. Франчук та ін. – К.: Укр. книга, 2003. – 320 с.

5. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов / Д. С. Лотте. – М.: Наука, 1982. – 148 с.
6. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / С. О. Соколова, І. В. Коропенко; АН України, Ін-т укр. мови; відп. ред.: Л. О. Симоненко [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1993. – 237 с.
7. Симоненко Л. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 21–25.
8. Симоненко Л. Українське термінознавство: від витоків до сьогодення / Л. Симоненко // Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри: зб. наук. праць / [відп. ред. Л. Д. Малевич]. – Рівне: НУВГП, 2016. – С. 16-19.

Стаття надійшла до редакційної колегії 23.11.2018 р.

*Рекомендовано до друку д.ф.н., професором **Бистровим Я. В.***

CORRELATION OF THE NATIONAL AND FOREIGN NOMENS IN MODERN OIL AND GAS TERMS (A CASE STUDY OF “THE ENCYCLOPEDIK DICTIONARY OF OFFSHORE OIL AND GAS TECHNOLOGIES”)

I. V. Mahrytska

*Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivs'k, Karpatska Str. 15*

The article deals with the statistical analysis of the content of Ukrainian and borrowed nomens in the oil and gas terminology, defines the major languages – sources of enriching the terminology of petroleum industry, outlines negative consequences of the impact of loan words on specialized vocabulary development, provides the arguments in favour of creating and using the specific Ukrainian equivalents to the borrowed terms.

Key words: *oil and gas terminology, specific Ukrainian notions, loan words, statistical analysis, loan translation, ways of word formation, hybrid words, dictionary of new type, vocabulary normalization.*